

22 | उचित इन्कमैटैक्स की शणांक कैसे करें ?

10 कर्मचारियों को प्राप्त सुविधाओं का मूल्यांकन

Valuation of Perquisites

वर्ष 2003 से परिउपलब्धियों के मूल्यांकन की प्रचलित विधि में परिवर्तन किया गया है। अब मोटे तौर पर सुविधा उपलब्ध कराने में नियोक्ता को जो खर्च आएगा, वहीं राशि उस सुविधा की मूल्यांकन राशि होगी।

नियम तीन (एक) के अनुसार आवास सुविधा का मूल्यांकन

सुविधा	मूल्यांकन	रिमार्क
(1) मुफ्त आवास सुविधा (अ) असुसज्जित (Unfurnished) i शासकीय कर्मचारी (Central or State) ii अन्य कर्मचारी – यदि (a) आवास नियोक्ता का हो (b) आवास किराया का हो— (ब) सुसज्जित (Furnished)—यदि i. नियोक्ता का फर्नीचर हो तो ii. किराये का फर्नीचर हो तो— (स) होटल के रूप में आवास (2) रियायती दर पर आवास सुविधा (3) यदि खनन क्षेत्र या आफसोर, तेल खनन या प्रोजेक्ट कार्य क्षेत्र, में कार्य करने वाले कर्मचारियों को रिमोट एरिया में या आफसोर क्षेत्र (Off Shore Site) में आवास उपलब्ध कराया जाता है तो—	<p>किराया (License fee) जो शासन द्वारा निर्धारित किया जाय।</p> <p>(i) वेतन का 15% बड़े शहरों के लिए</p> <p>(ii) वेतन का 10 % मझोले शहरों के लिए</p> <p>(iii) वेतन का 7.5% अन्य शहरों के लिए</p> <p>— वास्तविक किराया या, वेतन का 15% जो कम हो।</p> <p>फर्नीचर की मूल कीमत का 10% +अ</p> <p>वास्तविक फर्नीचर किराया + अ वेतन का 24 % या होटल का किराया, जो कम हो।</p> <p>अ/ब/स (जो लागू हो)का मूल्यांकन (–) कर्मचारी द्वारा भुगतान किया गया किराया ।</p> <p>मूल्यांकन कर मुक्त होगा</p>	<p>(1) आवास में शामिल है— घर, फ्लैट, फार्म हाऊस, चालितघर, जहाज, तैरता हुआ मोटर, कैरेवन।</p> <p>(2) बड़े शहर — जनगणना 2001 के अनुसार ऐसे शहर जिनकी जनसंख्या 25 लाख से अधिक हो तथा जिनकी जनसंख्या 10 लाख से अधिक व 25 लाख तक होगी, मझोले शहर कहलाएंगे।</p> <p>(3) फर्नीचर में शामिल है— टी.वी., रेफिजरेटर, ए.सी., घरेलू उपयोगके अन्य उपकरण।</p> <p>(4) यहां पर वेतन में शामिल होंगे मूलवेतन+भत्ते+ बोनस+ कमीशन निम्न को छोड़कर</p> <p>(i) मंहगाईभत्ता— यदि सेवानिवृत्ति लाभों की गणना में शामिल न हो।</p> <p>(ii) नियोक्ता का भविष्य निधि में दिया गया अंशदान</p> <p>(iii) कर मुक्त भत्ते व सुविधाओं का मूल्यांकन</p> <p>(5) रिमोट एरिया से अभिप्राय है— ऐसा स्थान, जो किसी शहर, जिसकी जनसंख्या 20,000 तक नवीनतम जनगणना के अनुसार) हो, से 40 किमी या अधिक दूरी पर स्थित है।</p>

नोट : यदि किसी कर्मचारी को स्थानांतरण होने पर दूसरे स्थान में भी मुफ्त / रियायती आवास की सुविधा दी जाती है, तो 90 दिन तक दोनो आवासों के मूल्यांकन में से जो कम हो, वह मूल्यांकन लिया जाएगा। परन्तु 90 दिनों के बाद दोनो आवासों के मूल्यांकन को जोड़ (Add) कर, आवास सुविधा का मूल्यांकन किया जाएगा।

મોટર કાર કી સુવિધા કા મૂલ્યાંકન (નિયમ 3(2))

વિવરણ	કેવેલ કાર્યાલયીન ઉપયોગ	કાર્યાલયીન એવં નિજી ઉપયોગ	નિજી ઉપયોગ
યદિ મોટર કાર નિયોક્તા કી હો તથા ઉસકા ખર્ચ નિયોક્તા વહન કરતા હો	ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન શૂન્ય હોગા, યદિ નિયોક્તા દ્વારા યાત્રા કી તારીખ, ગંતવ્ય સ્થાન, માઇલેજ ઔર ઇસ પર વ્યય કી ગઈ રાશિ સહિત કાર્યાલયીન યાત્રાઓ કા પૂર્ણ વિવરણ રખતા હો।	(1) 1600 સીસી ક્ષમતા તક કે વાહન કે લિએ 1800 રૂ પ્રતિમાહ। (2) 1600 સી.સી. કે ઉપર તક કી ક્ષમતા કે લિએ 2400 પ્રતિમાહ। (3) યદિ ડ્રાયવર નિયોક્તા કા હો તો 900 પ્રતિમાહ અતિરિક્ત।	નિયોક્તા દ્વારા વહન કિયા ગયા વાસ્તવિક ખર્ચ + કાર કી વાસ્તવિક કીમત કા 10 પ્ર.શ. પ્રતિવર્ષ કી દર સે યા વાસ્તવિક કિરાયા + ડ્રાયવર કા વેતન
યદિ મોટર કાર નિયોક્તા કી હો, પરન્તુ સંચાલન કા ખર્ચ કર્મચારી ઉઠા રહા હો,			કાર કી વાસ્તવિક કીમત કા 10 પ્ર.શ. પ્રતિવર્ષ કી દર સે યા વાસ્તવિક કિરાયા + ડ્રાયવર કા વેતન
યદિ મોટર કાર કર્મચારી કી હો, પરન્તુ સંચાલન કા ખર્ચ નિયોક્તા ઉઠા રહા હો,		નિયોક્તા દ્વારા વહન કિયા ગયા વાસ્તવિક ખર્ચ – 1600 સીસી ક્ષમતા તક કે વાહન કે લિએ 1800 રૂ પ્રતિમાહ વ ઉસસે અધિક ક્ષમતા કે લિએ 2400 પ્રતિમાહે।	નિયોક્તા દ્વારા વહન કિયા ગયા વાસ્તવિક ખર્ચ।

માલી, ચૌકીદાર, સ્વીપર યા નિજી સહાયક નિયમ 3(3) કે અનુસાર : ઇસ સુવિધા કે સંદર્ભ મેં નિયોજક દ્વારા વહન કી ગઈ શુદ્ધ લાગત રાશિ (Net Cost). મૂલ્યાંકન રાશિ હોગી।

રિયાયતી બ્યાજ દર પર ઋણ (Interest free Loan):

નિયમ 3(7) (i) કે અનુસાર :– યદિ કર્મચારી યા ઉસકે પરિવાર કે સદસ્યોનો કો, 20 હજાર સે અધિક કી રાશિ કા ઋણ, મુપ્ત / રિયાયતી બ્યાજ દર પર નિયોજક દ્વારા દિયા જાતા હૈ, તો ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન નિમનાનુસાર હોગા – સ્ટેટ બેંક ઑફ ઇંડિયા દ્વારા વિત્તીય વર્ષ કે પહલે દિન ઇન ઉદ્દેશ્યોને હેતુ દિએ જાને વાલે ઋણ કે લિએ, નિર્ધારિત બ્યાજ દર પર, દેય સાધારણ બ્યાજ કી રાશિ – કર્મચારી દ્વારા ઇસ મદ ભુગતાન કી ગઈ રાશિ

નોટ : 1. અધિકતમ માસિક આય સે અભિપ્રાય: હર માહ કે અંતિમ દિન કુલ બકાયા રાશિ સે હૈ।

2. ગંભીર બીમારી (નિયમ 3A મેં અધિસૂચિત) કે ઇલાજ કે લિએ ગાએ ઋણ કા મૂલ્યાંકન, નિરંક હોગા।

નિયોક્તા કી કમ્પ્યુટર યા અન્ય ચલ સંપત્તિ કે ઉપયોગ કી સુવિધા :

નિયમ 3(7)(viii) કે અનુસાર –

- નિયોક્તા દ્વારા દિયે ગયે લૈપટોપ યા કમ્પ્યુટર કો પરિઉપલબ્ધ નહી માના ગયા હૈ।
- યદિ નિયોજક, કર્મચારી કો અન્ય ચલસંપત્તિ (Movable Assets) કે ઉપયોગ (Use) કી સુવિધા દેતા હૈ, તો ઐસી સુવિધા કા મૂલ્યાંકન ચલ સંપત્તિ કે લાગત કે 10% યા કિરાયે કી રાશિ કે બરાબર હોગા।

ચલ સંપત્તિ કે રિયાયતી દર પર બિકી (હસ્તાંતરણ—Transfer) કી સુવિધા :-નિયમ 3(7)(viii) કે અનુસાર : યદિ નિયોજક, કર્મચારી કો અન્ય ચલ સંપત્તિ મુપ્ત / રિયાયતી દર પર બિકી (હસ્તાંતરણ—Transfer) કરતા હૈ, તો ઇસકા મૂલ્યાંકન = લાગત – છાસ – કર્મચારી દ્વારા ભુગતાન રાશિ, યદિ કોઈ હો તો કમ કર યાં છાસ પ્રત્યેક પૂર્ણ વર્ષ કે લિયે – મોટર કાર કે લિયે 20%, ઇલેટ્રાનિક સામાન કે લિએ 50%, અન્ય સામાન કે લિએ 10% દર સે, લિયા જાના ચાહિએ।

મુફ્ત ભોજન (નિયમ 3(7)(iii)) નિયોક્તા દ્વારા કર્મચારી કો ઉપલબ્ધ કરાયે ગાએ મુફ્ત ભોજન (અર્થાત् ખાના ઔર બિના અલ્કોહોલ વાલે પેય) કા મૂલ્ય હોગા।

ઉપહાર યા ઉપહાર વાઉચર / કૂપન (નિયમ 3(7)(iv)) કિસી સંસ્કાર અવસર પર યા અન્યથા, નિયોક્તા સે પ્રાપ્ત કોઈ ઉપહાર, યા વાઉચર યા ટોકન જિસકે બદલે ઐસા ઉપહાર કર્મચારી યા ઉસકે ઘર કે કિસી સદસ્ય દ્વારા પ્રાપ્ત કિયા જા સકતા હો, ઉસકા મૂલ્ય ઉસ ઉપહાર કે મૂલ્ય કે બરાબર હોગા।

24 | उचित इन्कम्टैक्स की शणांक कैसे करें ?

परन्तु यदि एक गत वर्ष के दौरान ऐसे सभी उपहार या वाउचर का समेकित मूल्य 5,000 रु. से कम हो, तो अनुलाभ का मूल्य शून्य माना जाएगा। अतः यदि उपहारों का कुल मूल्य 5,000 रु. या उससे अधिक हो तो पूरी राशि कर योग्य होगी।

क्रेडिट कार्ड सूविधा (नियम 3(7)(v)) यदि नियोक्ता एक क्रेडिट कार्ड (या add-on कार्ड) कर्मचारी या उसके घर के किसी सदस्य को उपलब्ध कराता है, तो अनुलाभ का मूल्य होगा :—

नियोक्ता द्वारा भुगतान या प्रतिपूर्ति किये गए — कर्मचारी द्वारा भुगतान की गई राशि

सदस्यता शुल्क और वार्षिक शुल्क सहित ऐसे यदि कोई हो

क्रेडिट कार्ड के विरुद्ध किए गए खर्च की राशि

यदि खर्च पूर्णतः और अनन्य रूप से कार्यालयों उद्देश्यों के लिए किए गए हो तो अनुलाभ मूल्य शून्य माना जाएगा, बशर्ते —

i. नियोक्ता खर्च को तारीख और प्रकृति सहित ऐसे खर्च का पूरा विवरण रखता है,

ii. नियोक्ता पृथक रूप से एक प्रमाणपत्र जारी करता है कि खर्चों पूर्णतः और अनन्य रूप से कार्यालयों उद्देश्यों के लिए किया गया था।

मुफ्त मनोरंजन / क्लब सूविधा (नियम 3(7)(vi)) यदि कर्मचारी या उसके घर के किसी सदस्य द्वारा क्लब में किए गए खर्च (वार्षिक या आवधिक फीस सहित परन्तु Corporate सदस्यता लेने के लिए भुगतान किए गए प्राथमिक शुल्क को छोड़कर) का भुगतान या प्रतिपूर्ति नियोक्ता द्वारा की गई हो, तो अनुलाभ का मूल्य होगा।

नियोक्ता द्वारा वहन या प्रतिपूर्ति किए गए — कर्मचारी द्वारा भुगतान की गई राशि

खर्च की राशि यदि कोई हो

यदि ऐसे खर्च पूर्णतः और अनन्य रूप से कार्यालयों उद्देश्यों के लिए किए हो, तो अनुलाभ का मूल्य शून्य माना जाएगा, बशर्ते :

i. नियोक्ता खर्च की तारीख, प्रकृति और व्यापारिक उपयुक्तता सहित ऐसे खर्चों का पूरा विवरण रखता हो।

ii. नियोक्ता पृथक रूप से एक प्रमाणपत्र जारी करता है कि खर्च पूर्णतः और अनन्य रूप से कार्यालयों उद्देश्यों के लिए किया गया था।

नियोक्ता द्वारा कर्मचारियों को रियायती / मुफ्त शेयर का आवंटन ESOP/Sweat Equity Shares

किसी करदाता को आवंटित ESOP/Sweat Equity Shares का मूल्य होगा,

करदाता द्वारा विकल्प का प्रयोग करने — शेयरों के संबंध में करदाता द्वारा भुगतान की गई

की तिथि को शेयरों का उचित बाजार मूल्य या उससे वसूल की गई राशि

शेयर का उचित बाजार मूल्य निम्न तरीके से तय किया जावेगा—

(a) सूचीकृत शेयरों के मामले में — विकल्प चुनने की तिथि को opening price और closing price का औसत।

नोट – (1) यदि विकल्प चुनने की तिथि को शेयर Trade नहीं होता तो इससे तुरन्त पहले सबसे नजदीकी तिथि को उसकी closing price उचित बाजार मूल्य होगी।

(2) यदि शेयर एक से अधिक exchange पर listed हो, तो जिस exchange पर उस शेयर Trade का सबसे अधिक Trade volume हो, उसकी price को ध्यान में रखा जाएगा। ध्यान में रखा जाएगा।

(b) गैर-सूचीकृत शेयरों / इक्विटी शेयरों के – विकल्प चुनने की तिथि को या उससे पहले के 150 अतिरिक्त कोई प्रतिभूति के मामले में दिनों में कोई तिथि को, (i) द्वारा निर्धारित मूल्य (नियम 3(8) और (9))

नोट:(1) उपरोक्तानुसार सुविधाओं के मूल्यांकन की राशि में से, कर्मचारी द्वारा उस सुविधा को प्राप्त करने के विरुद्ध अदा की गई राशि को घटाने के बाद शेष राशि ही उस सुविधा की शुद्ध कर योग्य मूल्यांकन राशि होगी।

કેવલ વિશિષ્ટ કર્મચારીઓ કે લિએ કર યોગ્ય સુવિધાએં *

વિશિષ્ટ કર્મચારીઓ સે આશય – કેવલ ઉન કર્મચારીઓ હૈન, જો યા તો નિદેશક હૈ, યા જો નિયોક્તા કંપની મેં બહુત અધિક માત્રા હિતબદ્ધ હૈ યા જિનકા નગદ કરયોગ્ય વેતન (ભત્તાને કે સાથ) 50,000 રૂ. સે અધિક હૈ। એસે વિશિષ્ટ કર્મચારીઓ કે લિએ નિર્મલિખિત સુવિધાએં કર યોગ્ય હોગી:

ચિકિત્સા ખર્ચ ધારા 17 (2)(v) :

કર્મચારી કો નગદ દિયા ગયા ચિકિત્સા ભત્તા પૂર્ણત: કરયોગ્ય હોગા | કિસી અસ્પાલ (નિયોક્તા દ્વારા ચલાએ જા રહે યા સરકાર દ્વારા અનુમોદિત અસ્પાલ કે અલાવા) મેં કર્મચારી યા ઉસકે પરિવાર કે સદસ્ય કે ચિકિત્સા ઉપચાર પર કિએ ગા ખર્ચેની પ્રતિપૂર્તિ, યદિ એક ગત વર્ષ મેં રૂ. 15000 સે અધિક હો, કરયોગ્ય અનુલાભ હોગા।

પાની, બિજલી, એવં ગેસ કી સુવિધા :–

નિયમ 3(4) કે અનુસાર – યદિ કર્મચારીઓ કા ઉનકે પરિવાર કે સદસ્યોનો કો ઘરેલું ઉપયોગ હેતુ પાની બિજલી યા ગેસ કી સુવિધા પ્રદાન કી જાતી હૈ, તથા –

(અ) યદિ નિયોજક સ્વયં કે સંસાધનોનો (Resources) સે યે સુવિધાએં ઉપલબ્ધ કરાતા હૈ, તો નિયોજક કો ઇસ પર લગને વાલી શુદ્ધ ઉત્પાદન મૂલ્ય (Net Manufacturing Cost) પર ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન હોગા।

(બ) યદિ નિયોક્તા યે સુવિધાએં, બાહરી એજેસી સે ખરીદકર ઉપલબ્ધ કરાતા હૈ, તો નિયોક્તા દ્વારા વહન કિયા ગયા વાસ્તવિક ખર્ચ (Net Amount) પર ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન હોગા।

મુપ્ત યા રિયાયતી શિક્ષા સુવિધા (Educational Facilities)

નિયમ 3(5) કે અનુસાર – મુપ્ત યા રિયાયતી શિક્ષા સુવિધા ઉપલબ્ધ કરાને હેતુ નિયોક્તા દ્વારા વહન કિયા ગયા, વાસ્તવિક ખર્ચ હી ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન હોગા, યા યદિ નિયોક્તા સ્વયં કે શિક્ષા સંરથાન સે યા અન્ય શિક્ષા સંરથાન કે માધ્યમ સે યા સુવિધા કર્મચારી યા ઉનકે પરિવાર કે સદસ્યોનો કો ઉપલબ્ધ કરાતા હૈ, તો ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન એસે સ્થાનીય સંરથાનોનો યા આસપાસ કે સંરથાનોને મે, એસી શિક્ષા પર ખર્ચ કે સંદર્ભ મેં સુનિશ્ચિત કિયા જાએગા। યદિ ઉપરોક્ત ખર્ચ કી સીમા પ્રતિ બચ્ચેને 1,000 રૂ. પ્રતિમાહ તક આતી હૈ તો ઇસ સુવિધા કા મૂલ્યાંકન નિરંક હોગા।

કરમુક્ત પરિઉપલબ્ધિયો

- નિયોજક કે સ્વયં કે અસ્પાલ મેં યા સરકાર દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત, સરકાર સે અનુમોદિત ચિકિત્સાલય મેં કર્મચારી તથા ઉસકે પરિવાર કે ઉપચાર પર ચિકિત્સા વ્યય, યા વ્યય કી પ્રતિભૂતિ |
- ધારા 80 કે અનુમોદિત મેડિકલ બીમા યોજના મેં કર્મચારી તથા ઉસકે પરિવાર કે સદસ્યોનો સ્વારસ્થ્ય કે લિએ ભુગતાન કિયા ગયા પ્રીમિયમ |
- કર્મચારી કે ઘર પર ટેલીફોન કી સુવિધા, કર્મચારી કો ઘર સે કાર્યાલય / ફેક્ટરી આદિ આને જાને કી સવારી કી સુવિધા |
- રેલ્વે / એયર લાઈન દ્વારા અપને કર્મચારીઓ કો નિઃશુલ્ક યા રિયાયતી દર પર ટિકિટ ઉપલબ્ધ કરાના |
- ધારા 10(CC) કે અનુસાર – નિયોક્તા ચાહે તો ગૈર વિત્તીય પરિઉપલબ્ધિયો (Non Monetary Perquisites) પર દેય આયકર કા આંશિક યા પૂર્ણ ભુગતાન કર્મચારી કી તરફ સે આયકર વિભાગ કો કર સકતા હૈ તથા એસી સ્થિતિ મેં નિયોક્તા દ્વારા ભુગતાન કિએ ગા આયકર કી રાશિ કો કર્મચારી કી આય મેં નહીં જોડા જાએગા।

નોટ: નિયમ 26A(2) કે અનુસાર આહરણ એવં વિતરણ અધિકારી (DDO) કી પરિઉપલબ્ધિયોનો મૂલ્યાંકન કે સંદર્ભ મેં સહી એવં પૂર્ણ જાનકારી એક પ્રપત્ર ફાર્મ નં. 12BA કે માધ્યમ સે દેના આવશ્યક હૈ, યદિ વેતન 15 લાખ સે અધિક હો અન્યથા યદિ કર્મચારી કા વેતન 2,00,000 રૂ. યા ઉસસે કમ હો તો પુનરીક્ષિત ફાર્મ નં. 16 કે સંબંધિત કોલમ મેં પરિઉપલબ્ધિયોનો મૂલ્યાંકન કા વિવરણ દિયા જાના આવશ્યક હૈ |